

Wituch, Tomasz

"Reform in the Ottoman Empire
1865-1876", Roderic H. Davison,
Princeton N. J. 1963 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 58/3, 571-573

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

zyciorys autor osobiście pisał do Polskiego Słownika Biograficznego, zmarł w 1919 r., a nie w 1920. Płk Rudowski zmarł w 1905 r., Zb. Chądzyński w 1899 r. Myli autor imię sekretarza Rządu Narodowego Józefa Kajetana Janowskiego. Dużo potknięć zauważyć można w zaklasyfikowaniu pozycji w bibliografii. Błędy są również w indeksie, np. Sulima Lucjan Zygmunt, to przecież pisarski pseudonim Walerego Przyborowskiego, w związku z tym pozycje na s. 360 są źle rozwiązane, gdyż „Pamiętniki powstańca” wydał właśnie W. Przyborowski, natomiast autorem ich jest Wł. Modrzewski. „Wspomnienia ulana...” są według wszelkiego prawdopodobieństwa własnymi wspomnieniami W. Przyborowskiego.

Eligiusz Kozłowski

Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856—1876*, Princeton University Press, Princeton N. J. 1963, s. XIII, 479.

Okres tanzimatu, czyli reform wewnętrznych, jest najciekawszym i najważniejszym okresem w historii dziewiętnastowiecznej Turcji. Od wyniku wprowadzanych wtedy reform zależały bezpośrednio dalsze losy Imperium Otomańskiego. Dlatego też obszerna praca Roderica H. Davisona już przez sam swój temat budzi żywe zainteresowanie. Jest ono tym bardziej uzasadnione, że literatura dotycząca dziejów Turcji w XIX w. jest dość szczupła. Książka profesora Davisona jest jednocześnie pierwszym pełniejszym opracowaniem tanzimatu w nowszej literaturze. Dla tych przełomowych w dziejach sułtańskiej Turcji wydarzeń brak podstawowych w wielu wypadkach ustaleń faktograficznych. Praca jest więc po części pionierska.

Baza źródłowa pracy jest rozległa. Zostały wykorzystane archiwa dyplomatyczne Francji, Wielkiej Brytanii, Austrii, a także Szwecji. Z amerykańskich głównie zbiory Departamentu Stanu, a także amerykańskich misji, przechowywane w Harvardzie. Uderza oczywiście nieobecność zbiorów tureckich. Są one nadal niedostępne dla historyków, co musi się odbijać na wartości ich prac. Brak również zbiorów rosyjskich. Davison usiłował zmniejszyć ujemny wpływ tych archiwalnych braków przez wykorzystanie bardzo poważnej ilości najrozmaitszych publikacji dokumentów. Przeważają przy tym zbiory dokumentów tureckich.

Jako źródło wykorzystana została również bardzo obfita literatura polityczna, współczesna wydarzeniom w Turcji, oraz prasa.

Szczególną uwagę poświęcił Davison periodykom i efemerydom tureckim ukazującym się zarówno w Konstantynopolu jak i w Izmirze.

Okres tanzimatu trwa w Turcji od ogłoszenia dekretu Hatti Szerif z Gulhane w 1839 r., zapowiadającego reformy wewnętrzne, aż do proklamowania konstytucji w 1876 r. Praca Davisona obejmuje jedynie drugi okres rozpoczynający się ogłoszeniem Hatti Humayun w 1856 r. Pierwszy okres został jedynie pobieżnie naszkicowany na wstępie. Takie ograniczenie nie jest nigdzie uzasadnione przez autora.

Książka składa się z dziesięciu rozdziałów, które mają cechy niezależnych prawie esejów. Każdy z nich poświęcony jest osobnemu zagadnieniu potraktowanemu bardzo odrębnie.

Po rozdziale wstępnym przychodzi szczegółowe omówienie dekretu Hatti Humayun i jego recepcji w społeczeństwie. Rozdział trzeci i siódmy Davison poświęca działalności Alego i Fuada, przywódców grupy reformatorskiej, usiłujących wprowadzić w życie zasady proklamowane w 1856 r.

Zupełnie odrębnymi całościami są rozdziały poświęcone reformie wewnętrznej milletów (gmin wyznaniowych, na jakie było podzielone społeczeństwo), reformie administracyjnej z 1864 r., oraz powstałemu w owym okresie ruchowi młodoośmań-

skiemu (termin ten przyjmuje autor dla określenia wcześniejszej fazy ruchu młodotureckiego, w odróżnieniu od jego dwudziestowiecznej odmiany). Ostatnie trzy rozdziały zawierają szczegółowe omówienie burzliwego okresu 1871—1876 i samej konstytucji z 1876 r.

Rozdział poświęcony administracji prowincjonalnej, jej funkcjonowaniu i przebudowie w okresie tanzimatu jest jedynym tego rodzaju opracowaniem w literaturze i jest całkowicie oryginalny. Rozdział omawiający genezę, skład społeczny i personalny, oraz działania ruchu młodoosmańskiego jest chyba najlepszym fragmentem książki. Davison uniknął tu uproszczeń i schematyzacji w analizie tak płynnego i trudno uchwytneho zjawiska. Dał obraz bogaty i niezwykle interesujący, podkreślając różnorodność tego ruchu.

Bardzo charakterystyczny dla całej pracy jest brak jakiegokolwiek wyodrębnionego podsumowania ogólnego tanzimatu. Książka urywa się nagle rozważaniami nad przyczynami upadku Midhada paszy i jego konstytucji. Trudno się oprzeć wrażeniu, że ma się przed sobą zbiór szkiców połączonych głównie chronologią, a nie zwartą monografię ogólniejszego zagadnienia. Podobny wniosek nasuwa nie tylko konstrukcja, ale i treść pracy.

Najbardziej chyba znamioną jest kapitalnej wagi kwestia źródeł tanzimatu — a przez to i jego charakteru.

Davison trafnie zauważyła, że historycy piszący o reformach podejmowanych w sułtańskiej Turcji, widzą w nich jedynie fragment wielkiego problemu międzynarodowego XIX w., tzw. „kwestii wschodniej”. Tymczasem według autora, tanzimatu nie można traktować jako efektu presji mocarstw europejskich na Imperium, lecz raczej jako ruch samorodny, wypływający z wewnętrznych potrzeb kraju. Presja obca była tylko jednym z wielu czynników, nie zawsze zresztą pomocnym.

Dla jaśniejszego obrazu kwestię można postawić inaczej, pytając o źródła inspiracji reform: czy były to źródła obce, zewnętrzne, czy też tkwiące w samym społeczeństwie ówczesnej Turcji.

Oczywiście interwencja obca czasem wręcz przeciwdziałała reformom. Davison doskonale to przedstawił analizując przyjęcie, z jakim spotkał się w społeczeństwie dekret Hatti Humayun. Nie podważa to jednak twierdzenia, że tanzimat jako całość miał swoje źródła w międzynarodowej sytuacji Imperium Ottomańskiego. Konfrontacja z Europą, grożąca bezpośrednio niezawisłości państwa, ujawniła dystans dzielący Turcję od głównych mocarstw i była zasadniczym bodźcem do podjęcia reform. Wszystkie one miały jeden cel, co zresztą Davison świetnie eksponuje, mianowicie unowocześnienie państwa, usprawnienie jego aparatu, przebudowę całego kraju i społeczeństwa na wzór europejski. Moment rywalizacji a raczej obrony przed Europą jest bardzo wyraźny i niesłychanie wymowny.

Nie można także przejść obojętnie obok tak podstawowego faktu, jak to, że daty zasadniczych aktów tanzimatu tj. 1839, 1856 i 1876 są latami przełomowymi przede wszystkim dla położenia międzynarodowego Turcji.

Zasadniczym argumentem przeciw stanowisku Davisona jest jednak sama technika przeprowadzania reform i ogólna sytuacja w kraju, które autor sam rzetelnie i doskonale przedstawia w swej książce. Pierwszą i zasadniczą cechą wszystkich reform jest ich odgórność. Przeprowadzała je mała grupka światlejszych dostojników, będących partią dworską, której udało się przekonać sułtana o słuszności swoich poglądów. Grupa ta mająca na dworze sułtanów przewagę niemal bez przerwy w okresie 1856—1876 była niejednolita i skłócona. O tych wewnętrznych tarcjach Davison pisze bardzo obszernie.

Do najlepszych fragmentów pracy należy zaliczyć te, gdzie autor śledzi percepcję reform w społeczeństwie. Ogólnym wnioskiem może być tylko stwierdzenie, że reformatorzy tanzimatu działali w całkowitej próżni społecznej. Kraj był politycznie uspijony i obojętny. Te zaś grupy, które posiadały pewną polityczną orien-

tację i aktywność, były reformatorom zdecydowanie wrogie. Dotyczy to głównie ulemów reprezentujących islam. Ale nie tylko. Również narodowości chrześcijańskie były w większości w najlepszym razie obojętne wobec reform, a w wielu wypadkach nie mniej wrogie, niż ortodoksyjne środowiska muzułmańskie. Davison dowiódł takiego stanu rzeczy poprzez szczegółowe zbadanie ówczesnego położenia wszystkich społeczności niemuzułmańskich, oraz struktury i funkcjonowania milletów. Błyskawiczne i całkowite załamanie się całego ruchu reformatorskiego w 1876 r. stanowi jeszcze jeden dowód, że reformy nie miały szerszego oparcia wewnątrz kraju.

Nie może też dziwić połowiczność reform i ich mizerne wyniki. Davison doskonale przedstawia, jak świetne niejednokrotnie ulepszenia i reformy wiodły, lub wynaturzały się na niedojrzałej glebie społecznej. Tanzimat narzucony z góry przez grupę entuzjastów nie mógł wydać owoców, bo brak było szerokiego odzewu ze strony społeczeństwa. Szkoda, że autor nie zajął się bliżej przyczynami tego stanu rzeczy. Wiele miejsca poświęcił za to rozgrywkom wewnątrz rządzącej grupy, poglądom krzyżującym się w tym środowisku, czy nawet szczegółowym analizom osobowości czołowych postaci.

Bardzo trafnie uchwycona została złożoność całego przedsięwzięcia, współzależność reform we wszystkich dziedzinach, ich równorzędność. Według autora kluczem do całego zagadnienia była sprawa narodowościowa, a ściślej mówiąc nierównoprawny status chrześcijan w Turcji. Kwestia ta była nie tylko katalizatorem rozkładu Turcji. Jej rozwiązanie w sensie całkowitego równouprawnienia wszystkich poddanych sułtana, otwierało drogę do stworzenia jednolitego społeczeństwa osmańskiego związanego poczuciem wspólnoty mimo wszystkich wewnętrznych różnic. To z kolei było nieodzownym warunkiem budowy nowoczesnego państwa na świeckich podstawach. Dotychczas bowiem Turcja była swoistą federacją kilku milletów, żyjących jeden obok drugiego według własnych religijnych praw. Mililetem panującym byli muzułmanie, których duchowy przywódca-kalif był jednocześnie sułtanem. Obalenie tego układu miałoby znaczenie oczywistej wagi.

Davison wzbogacił swoją pracę doskonałymi indeksami, oraz bogatą bibliografią, pomocną dla każdego zainteresowanego dzięki krótkiemu omówieniu każdej pozycji. Przy lekturze odczuwa się brak mapy.

Tomasz Wituch

Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie (1914—1918), eingeleitet und zusammengestellt von Miklós Komjáthy, Budapest 1966, Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II. Quellenpublikationen, 10, s. XI, 723.

Obszerny tom protokołów posiedzeń wspólnej rady ministrów Austro-Węgier z lat pierwszej wojny światowej posiada duże znaczenie dla dziejów tego państwa, m.in. także dla przedstawienia jego polityki wobec spraw polskich. Całość składa się z dwóch części: z obszernego wstępu (s. 140) i z samych protokołów.

Wstęp omawia genezę rady, jej strukturę, zasady działania i charakter, a zwłaszcza rolę odgrywaną w czasie wojny. Tak gruntowne rozwinięcie rozważań tłumaczy się tym, że o tej specyficznej instytucji pisano stosunkowo niewiele¹.

¹ W opracowaniach ogólnych zdarza się używanie mało precyzyjnych wyrażań na określenie wspólnej rady ministrów. Przemiłcza jej istnienie np. podstawowa praca M. Uhlerz, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs* t. II, cz. 2, Graz-Wien-Leipzig 1941. A. J. May pisze tylko o Radzie Koronnej pod przewodnictwem cesarza (*The Hapsburg Monarchy 1867—1914*, Cambridge 1951, s. 40).